

**Юрій Бондаренко,
професор Ніжинського державного
університету ім. Миколи Гоголя**

“Тіні забутих предків” М.Коцюбинського: як починалась історія?

***(розвиток історичної свідомості школярів
засобами літератури)***

“Філософська думка трактує Людину як носія історичної інформації усіх часів і епох. Симптоматично, що М.Коцюбинський був упевнений... “голос предків живе в нас” і “ми чуємо його в собі” (невипадково “Голос предків” – один із вдалих варіантів назви повісті)”¹. Таким чином підтверджується думка: “...Цивілізація являє собою одночасно процес становлення і священну цінність ... необхідно знати, де знаходиться в даний момент точка її найвищих досягнень чи ... де розташовано її фокус”². Не менш важливо бачити і її витоки – “нульову точку”, щоб усвідомити шлях, який ми пройшли.

Свою роль у вирішенні проблеми відіграє й література. Особливо ті тексти, де відчутний міфологічний акцент, як, скажімо, повість М.Коцюбинського “Тіні забутих предків”.

Історія вивчення твору досить плідна і в літературознавстві, і в методиці викладання предмета. За останні роки не один дослідник звернув свою увагу на текст. Досить чітко вченими виділений і міфологічний аспект у творі (Т. Боровська, А.Гурдуз, Ю.Кузнєцов, Г.Логвин, Н.Логвиненко, Л.Міхалінчик, П.Орлик, Р.Піддубна та ін.), особливо своєрідне поєднання язичницьких та християнських елементів. “Міфологічна структура повісті розгортається як певна “універсальна міфологічна схема” (В.Топоров), в якій

¹ Боровська Т. “Нестаріючі рум’янці життя...”. Спроба сміхоаналізу коди повісті М.Коцюбинського “Тіні забутих предків” через призму меніпеї // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. - №6. – С.36.

² Старобинский Ж. Слово «цивилизация» // Старобинский Ж. Поэзия и знания. История литературы и культуры. Т.1. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С.131.

через текст космологічного змісту отримує вирішення деяке надзавдання”³. Залишається лише його визначити. Робота в цьому напрямку і є способом формування історичної свідомості⁴ школярів. Важливо започаткувати відповідний підхід до аналізу твору.

На наш погляд, поза достатньою увагою залишається еволюційна змінність, якою відзначається розвиток міфологічної свідомості у повісті.

Автор реалізує історіософську схему: “Чим давніше ... суспільство, тим примітивніше воно і ближче до природи”⁵. Часто такі суспільства називають доісторичними. Як стверджував Л.Гумільов, “...людина входить у біоценоз ландшафту вищою завершальною ланкою, оскільки вона – крупний хижак і як такий підвладний еволюції природи...”⁶. Але настає момент, коли індивід починає внутрішньо відділятися від середовища, у якому виник (хоча фізично ніколи не зможе зробити цього остаточно), завдяки своїй додатковій властивості – психологічній якості, якої немає у решти біологічного світу. Перехідний момент і є своєрідною “нульовою точкою”, із якої починається духовна еволюція – власне людська історія. Він, з одного боку, відзначається різними формами залежності від природи, а з іншого – першими кроками, спрямованими на внутрішній відрив від неї. У цей перехідний момент людина вже більше ніж біологічний вид, тобто вийшла за межі природи, але ще тільки здобуває самостійний статус. Її свідомості притаманна амбівалентність (двоїстість), невикінченість світогляду, де поєднані крайні точки – психологічна прив’язаність до природи та усвідомлення себе як окремої духовної одиниці, чия внутрішня сутність взаємодіє з вищими силами та світами і залежна саме від них, а не від біологічного середовища. Символічним втіленням вказаного роздвоєння є у повісті образні утворення

³ Міхалінчик Л. Творчість М.Коцюбинського в руслі “Філософії життя” // Літературознавство: Матеріали IV конгресу Міжнародної асоціації україністів. – К.: Обереги, 2000. – С.375.

⁴ Більш детально про вказаний феномен та способи його формування на уроках літератури див. публікації цього ж автора: Історична свідомість: проблема дефініції // Рідна школа. – 2005. - №2; Релігійна модель історії в поемі І.Франка “Мойсей”// Дивослово. – 2004. – №11; Людина – центр історії в романі Л.Костенко “Берестечко” // Урок української. – 2004. - №11-12; Феномен історичності в романі П.Загребельного “Диво” // Дивослово. – 2006. - №2 та ін.

⁵ Юнг К.-Г. и др. Человек и его символы. – М.: Серебряные нити, 1997. – С.233.

⁶ Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. – СПб.: Кристалл, 2001. – С.36.

на основі понять “тіло” та “душа”, де навколо першого виростає семантичне поле первісних уявлень, а навколо другого – більш історично зрілих.

Ще одним підтвердженням заявленої теми є те, що в повісті М.Коцюбинського відчутний ефект історичної вакуумності. Висновок, у яку епоху відбувається зображене, зробити важко. Письменник не застосовує суспільно-історичних характеристик. “У сприйнятті часу, – стверджує Ярослав Поліщук – література початку нашого століття наближається до фольклору, до первісної міфології. Минулі події відтворюються не у площині “колись, у певний час” та “десь, у певному місці”, але “завжди і скрізь”. Читач спостерігає “міфологічний час, що не підлягає історичній хронометрії”⁷. Тобто саме так, як його відчували первісні люди. І це не просто данина стилю модернізму, у рамках якого написано твір. Автор фіксує “нульову точку” історії не тільки в культурі гуцулів, їх світогляді та побуті, але й інших складниках художньої концепції. У тексті змальовано момент, коли особа робила лише початкові зусилля, спрямовані на творення самостійної історії. Тож динаміка багатьох процесів явно загальмована. М.Коцюбинський часто вводить образи, які зупиняють рухому картину (“тиша”, “сон небуття”, “тиша і пустка”, “лісові кладовища”, “самота”). Показово, що це епізоди, коли герої максимально зближуються з природою, як-то перебування вівчарів на полонині.

Єдине, що вказує на новий час у повісті, – елементи християнства. Усе інше належить до ранніх стадій суспільного розвитку. Якщо М.Коцюбинський зміг змодельювати первісність на основі побаченого у ході відвідин Карпат, це дає право стверджувати: початковий історичний стан людства був збереженим на територіях України і дожив на них до ХХ століття, не зазнавши суттєвих трансформацій під впливом цивілізаційних процесів. Крім того, треба мати на увазі: “Християнство, що вводилося у нас не мимохідь, а наплинуло разом, не проникнувши у свідомість народу, спричинило якийсь дивний розумово-релігійний хаос, дику суміш вірувань і

⁷ Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С.216.

понять... Церковність не знищила залишків язичницької обрядовості, не могла затьмарити в народній пам'яті всього, що стосувалося старої віри, вона надала їм лише особливого колориту, видозмінивши їх”⁸. Отже, консервування доісторичних культурного зрізу й масової свідомості значною мірою відбувалося й у процесі прийняття християнства. Через це М.Коцюбинський реально міг бачити рудименти максимально віддалених періодів, що дійшли до його власної епохи. “...Етногенетичні питання передісторичної доби часом яскраво висвітлюються фактами споконвічних народних традицій у господарській діяльності, побуті, мистецтві, способі життя й мислення, в невмирущих заповітних уявленнях, ідеології, обрядах, космогонічній та міфологічній системі народу”⁹.

Про взаємне накладання язичництва і християнства в житті гуцулів пише і сам М.Коцюбинський у своєму листуванні, і багато дослідників повісті.

Вивчаючи ж твір, важливо з'ясувати декілька питань, а саме: Яким чином у змісті тексту сформовано систему фізичних і психологічних залежностей людини від природи та її міфу? У чому виявляється амбівалентність світогляду героїв як першого етапу у набутті ними історичності? Які кроки персонажів свідчать про прагнення індивіда відірватися від природи у самостійний розвиток?

У більшості випадків герої “Тіней забутих предків” визнають себе підвладними міфу й природі. Добування живого вогню, ворожіння і замовляння – увесь духовний потенціал індивід спрямовує, щоб гармонізуватися з тим світом, у якому живе і який значною мірою сам вимислює. “Тепер маєм живий вогонь, а доки має він горіти, ні звір, ні сила нечиста не озметься маржини та й нас, ирщених”.

Одухотворення природи, на яке не раз звертали увагу дослідники, є у творі загальним фоном для розгортання подій. “Дух полонини”,

⁸Селецкий А. Колдовство в Юго-Западной Руси в XVIII ст. – К.: Издание редакции «Киевской Старины», 1886. – С.3.

⁹Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – С.92.

“добродушно хмурился Бескид” і под. – образи пантеїстично-метафоричного змісту за принципом вкраплень насичують текст і створюють необхідний колорит. Вони доповнені образами міфічних персонажів – мари, лісної, щезника, чугайстра, нявок. Усі вони закорінені у первісних віруваннях людини і є свідченням її історичної незрілості. “А там, по суворих диких верхах, десь у безводах, безслихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротись”.

Давно помічено: “Тіні забутих предків” пронизані культом світових стихій – води, вогню, повітря, землі. Проте вони існують у тексті не безвідносно до людини, а як потужна впливова для неї сила. Гори забирають Івана, вода – Марічку. Після смерті дівчина ніби стає частиною природи й зазиває звідти Івана, вона приходить до нього в образі нявки.

У цьому контексті загибель обох героїв від стихії набуває певного символізму: біос посягає на них чи повертає собі, це свого роду підтвердження його “права власності” на людину (слова “взяла її вода”, “його тягне безодня” мають семантику привласнення). Усвідомлюючи високий ступінь нашої залежності від біологічного середовища, сучасний антрополог Давид Ламберт робить песимістичне пророцтво: “...Вимирання людства уявляється більш ймовірним, чим його подальша еволюція”¹⁰.

Висновок, сформульований у ХХ столітті, не міг прозвучати на ранніх стадіях розвитку людства. Однак свою підпорядкованість природному середовищу первісний індивід відчував гостріше, ніж його пізніші нащадки. Хоча цей закон, очевидно, залишиться актуальним протягом всього буття земної цивілізації.

Проте історія починається саме тоді, коли розумна істота набуває внутрішньої сили, щоб виокремитися з природи, відірватися від неї. Здебільшого М.Коцюбинський робить персонажів нездатними на цей крок. Людина в повністю “замагнічена” у міф природного космосу, не може із нього вирватися у самостійний розвиток, перебуває в космічному страху (“Не

¹⁰ Ламберт Д. Доисторический человек. – Л.: Недра, 1991. – С.221.

раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші, він (Іван – Ю.Б.) тремтів, сповнений жахом”, “Він хтів тікати – й не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху...”, “Іван гнав тепер вниз, без тьми наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мхах і з жахом чув, що за ним щось женеться”). А тому герої прагнуть вписатися в природне середовище або знайти адекватні способи захисту від нього й здобути таким чином спокій.

Замкнені в коловороті біосу, у його незмінних законах, персонажі твору обожнюють працю на природі, ритуалізують її, ставляться до неї як до священнодійства. Обоження трудового циклу, пов’язаного з кліматичними, календарними, ландшафтними станами природи – теж форма підвладності, свідченням якої в повісті виступає поведінка вівчарів на полонині (добування вогню, виготовлення сиру тощо).

Полювання й скотарство – основні способи діяльності первісної людини. У “Тінях забутих предків” герої невіддільні від свійських тварин. Автор міцно зв’язує життя “худоб’яче й людське, що зливалось до купи, як два джерельця в горах в один потік”. Окрема увага приділена пієтету людини до худоби, яку пестливо називають “маржинкою”, “худібкою”. Іван та інші гуцули проявляють виняткову старанність, доглядаючи домашніх тварин. Худоба – один з головних предметів турботи, який за значущістю дорівнює самій людині. На свят-вечір Іван та Палагна виконують ритуали у двох напрямках: через культові дії вони, з одного боку, намагаються забезпечити “маржинку”, а з іншого – моляться за “душі нагло померлих” людей. Таким чином людина і тварина “урівнюються в правах”. У результаті вимальовується ціннісна шкала внутрішніх уявлень первісної особи, що свідчить про її психологічну заблокованість в межах біологічного начала. Натомість в історичних народів біологічне значною мірою відтісняється духовним, і у цій шкалі починають домінувати прагнення самоутвердження.

Не дивно, що природа зазнає активної міфологізації. В уявних зустрічах Івана Палійчука з міфологічними істотами відображено діалогічні

взаємини індивіда із зовнішнім світом. Душа ранньої людин перебуває в постійному запиті до природи. У фантастичних епізодах Іван бачить аналогії до життя й праці гуцулів – гру на музичних інструментах, танці, випасання тварин тощо, сам бере участь у частині сцен поруч і на рівні з міфологічними персонажами (танець із чугайстром, запозичення й наслідування хлопцем мелодії, яку грав на флюярі щезник). Природа та її міф виступають великим прообразом, із яким персонажі перебувають у нерозривному зв'язку, який творять у своєму повсякденні й наслідують.

У всьому цьому гальмується історичний розвиток. Використані М.Коцюбинським міфи хоча і є космогонічними, але не встановлюють історичної перспективи. Вони не здатні започаткувати конструктивну модель суспільного руху крізь час і простір, оскільки спрямовані на пояснення такого буття всесвіту, у якому немає місця для історичної дії людини. Найбільше, що може статися за такою версією, – народження і смерть окремого індивіда. М.Коцюбинський ретельно акцентує цей момент на початку і в кінці повісті.

Міфи, продуктивні для моделювання історії, містять у собі буттєвий конфлікт між двома версіями розвитку. Людина обирає одну, але одразу одержує протидію від іншої сторони, а тому приречена постійно долати виклики, які, за версією Арнольда Тойнбі, і є рушійною силою, оскільки вимагають відповідей, кожна з яких – “крок уперед” в історичному поступі. Міфи ж “Тіней забутих предків” є пояснювальними, а не рушійними, якими, до речі, й були їхні первісні зразки. У них існує тенденція до зняття бінарних опозицій. Навіть християнство як модерна версія людської історії останніх двох тисяч років, будучи накладеною на культуру гуцулів зовні, поглинається в повісті “карпатським” міфом і розчиняється в ньому, втрачає свою історичну спрямованість: Бог і Аридник (чорт) обоє беруть участь у творенні світу, конфлікт між ними позбавлений традиційної для себе гостроти, вони доповнюють дії один одного.

Сюжет міфа про створення землі в повісті майже точно збігається з аналогічним сюжетом, поданим О.Афанасьєвим у його розвідці про світогляд слов'ян¹¹, що дає підстави вважати реальним його побутування. “...Предки наші не в змозі були піднятися до сприйняття християнства в усій його чистоті; думка їхня, опутана сіткою міфічних уявлень, на всякий новий набуток накладала свої оманливі барви й у всякому новому образі намагалися угадувати уже знайомі риси. Результатом цього було дивне, переповнене суперечностями змішування природної релігії з одкровенною: перекази й міфи переносяться на Спасителя, Богородицю і святих угодників; забобонні обряди і чари обставляються предметами, освяченими церквою...”. Саме тому “моралісти минулого називали наших предків людьми двовірними, і не можна не визнати, що епітет цей точно і влучно позначав сутнісний бік їх морального характеру”¹².

Важлива ознака колізії між Богом і сатаною, використаної М.Коцюбинським, – не просто накладання язичницьких елементів на християнські, а ще й виконання першими регресивної функції у видозміні других – повернення структури до первісних, власне міфологічних, аналогів. За таких умов відсутній необхідний антагонізм, із якого народжується історичний рух. Світ постає для людини монолітною, нездоланною могутністю, без будь-яких тенденцій до змін та історичної перспективи. Особа, приголомшена такою статичною потугою, відчуває, що не може її зрушити, не здатна мислити й про власний розвиток.

Автор зупиняє для своїх героїв історичний час – вони не відчувають власного колективного історичного минулого та майбутнього. Їхня міфологічна свідомість не може вийти на більш високий рівень свідомості релігійної, для якої усі події накреслені промислом Бога. Ця особливість забезпечена шляхом десакралізації міфа про першотворення. У легенді про те, як виникла земля, Аридник (сатана) перехоплює творчу енергію та

¹¹ Див.: Афанасьєв А. Поэтические воззрѣнія славянъ на природу. Т.2. – М., 1868. – С.458-462.

¹² Афанасьєв А. Поэтические воззрѣнія славянъ на природу. Т.3. – М., 1869. – С.600-601.

ініціативу в Бога. Відтак у “світі панує нечиста сила”, “арідник (злий дух) править усім”, “що є на світі, ...то все від нього, від сотони”. Іван сповнений відчуттям: навколишньою дійсністю керують “ворожі сили”. Людина розуміє буттєвий алогізм, але не знає, що з ним робити, хіба що відхрещуватися, як Іван, коли слухає оповіді Миколи. Він сповнює її космічним жахом. Це свого роду психологічне заціпеніння, яке позбавляє життя динаміки, робить його інертним. Означена міфологія не може стати моделлю, яку треба реалізовувати в реальному житті. А саме в такій ролі вона використовувалася на початку історичної доби. За таких умов людина не здатна започаткувати історію як рух. Її сили йдуть на те, щоб, живучи “серед різнорідних злих духів”, вести з ними “боротьбу од пелюшок і до смерті”¹³. Тож суспільна подієвість у повісті суттєво загальмована.

Єдине, що підтверджує продуктивність ситуації, – психологічний дискомфорт, який відчуває особа від усього цього. Іван Палійчук постійно несе його в собі протягом повісті. Має відбутися бунт, що дистанціює людину від космосу і започаткує її власну історію.

Ознакою фізичної і психологічної невіддільності людини від біосу виступає в повісті і культ тілесного, змодельованого за зразками, також взятими з природи. Тілесність як вияв біологічного часу у творі накладає на поведінку персонажів свою владу. Сексуальні стосунки Івана й Марічки узаконені аналогічними прикладами у світі тварин. Натомість в історично зрілих народів подібні взаємини регулюються мораллю – породженням розвиненої суспільної та релігійної свідомості. Її людина “видобуває” не із зовнішнього середовища, а із себе, із власних уявлень про норми поведінки (літературні приклади: громадське ставлення до позашлюбних стосунків, зображене у творчості Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного).

М.Коцюбинський вводить у твір сцени, наповнені еротизмом. Часто вони пов’язані з ритуальними діями героїв і вступають у взаємодію з

¹³ Коцюбинський М. Лист до Євгена Чикаленка // Коцюбинський М. Твори в шести томах. Т.6. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – С.279.

первісними міфологічними уявленнями. У такий спосіб розкривається установка на тілесне як уявлювано вищу форму буття, що відносить людину до первісно-профанного рівня існування. У першу чергу для Палагни, але не тільки для неї, щастя тісно прив'язане до радощів, якими може обдарувати власне фізичне начало. “Я хочу набутись. Раз жиємо на світі”, – каже вона Іванові, вкладаючи в слова тілесно-гедоністичний зміст. “Щодня вона запивалася в корчмі з Юрою-мольфаром, прилюдно цілувалася і обнімалася з ним, не криючись навіть, що має любаса. Хіба вона перша! Відколи світ світом, не бувало того, щоб тільки одного триматись”. Декларована героїнею полігамія як типове, а не виняткове явище знову ж таки має витoki в первісних доісторичних епохах, коли ще не був сформований інститут шлюбу і стосунки “чоловік – жінка” визначалися здебільшого фізичними бажаннями, оскільки на них мало впливали релігійні та моральні чинники.

Однак тілесність – це не тільки підвищений еротизм. Як моделюючий чинник, вона виконує у повісті помітну роль. Накладання образів Марічки та нявки має свою семантику. Синтетичний образ, утворений автором, змальований з допомогою ряду фізіологічних штрихів: “кривава діра ззаду”, “де видно серце, утробу і все, як у нявки буває”. Акцент на вказаних деталях – спроба прив'язати фантастичного персонажа до явищ природи, біологічно його оформивши. Схожий приклад – персоніфікований образ Бога, коли він “сивий ... йшов босоніж по пухкому снігу і тихо одхилив двері кошари”. А от у сцені ворожіння Палагни голе тіло жінки є невіддільною частиною ритуалу.

Отже, тілесність постає міфологічним інваріантом природи, із допомогою якої остання накладає свою владу на людину.

Разом із тим, у творі існують елементи, що демонструють зрушення суспільства в бік історичного розвитку. Про це свідчить амбівалентність світогляду гуцулів, для яких є реальним співіснування “профанного” (буденного) та “сакрального” (священного) світів.

“Профанність” буття персонажів виявляється в примітивному ставленні до природи як до джерела задоволення суто фізичних потреб. Доісторична

людина розглядала флору й фауну з погляду їх придатності для гамування голоду, задоволення потреби в одязі чи житлі. Поруч із цим герої “Тіней...” сакралізують природу, включають “профанний континуум дійсності...у космогонічні ритуали,...бо...межа між сакральним і профанним світами долається виконанням спеціальних обрядів”¹⁴. Прагнення створити в межах буденного сакральний вимір – ознака історичного поступу в бік більш високого культурного рівня розвитку. Для героїв повісті М.Коцюбинського тварина не просто потенційна їжа, а частина космічного простору, вона перебуває під опікою вищих сил: “На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог”. Його “...лагідний голос питає маржинку: “Чи ти, худібко, наїжена, напоєна добре? Чи сокотить тебе газда?..”, “тепер пан Біг напевне обдарує його новим приплодом”.

Схоже розщеплення свідомості можна спостерігати і в системі міфологічних образів, які поділені на дві групи. Перша демонструє внутрішню злитість людини з природою. Сюди входять істоти так званої “нижчої міфології” (чугайстир, нявки, щезник). Вони населяють ліси й гори, живуть поруч з тваринами, взаємодіють з ним. Друга – це істоти “вищої міфології”, які творять світ (Бог, арідник). Співіснування вказаних груп в уяві гуцулів – свідчення перехідного культурного етапу в еволюції людини, коли особа тільки починає відділяти себе й своїх богів від природи, ставлячи їх над світом, а себе виокремлюючи з нього як самостійну одиницю. Для первісної людини, хоч вона цього й не усвідомлює, “релігія – похідне від природи, а не навпаки. Дерева, птахи, риби, весь дивовижний світ живого зі своїми складностями й особливостями, світ міфології та мистецтва...такі ж невіддільні від природи, як Анди та Арарат містять у собі частину божества”¹⁵. Тому спочатку виникає “нижча міфологія”, пізніше – “вища”. “Нульова точка” історії відзначається тим, що вони співіснують з подальшим витісненням “нижчої”. Оскільки для героїв “Тіней забутих предків”

¹⁴ Євсєєв Ф. Світоглядні основи архаїчної культури: теоретичний аспект. – Ніжин: НДПУ, 2000. – С.84.

¹⁵ Павличко С. Зарубіжна література. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – С.35.

актуальними є обидві міфології, значить вони психологічно й культурно ще тільки переходять первинний етап історії. Характерно, що Іван Палійчук взаємодіє з героями нижчої міфології напряму, вони для нього фізично окреслені, тілесно втілені. Вища ж міфологія (оповідь, як Бог і арідник створили світ) функціонує у творі здебільшого у вигляді переказів, тобто віднесена до внутрішніх, уявлених явищ. Тілесне і духовне протиставлені на рівні міфологічному і в такому вигляді співіснують для гуцулів.

Третьою ознакою амбівалентності світогляду персонажів є пряме розмежування ними понять “тіло” та “душа”. У сцені похорону Івана тіло й душа однаково включені в рух покидання світу живих: душа ішла “на перевіз”, тіло “рушало”. Помітно й те, що Іванова душа тут має більший пріоритет порівняно з тілом, про яке присутні поступово ніби забувають.

Усі вказані вияви роздвоєності світогляду гуцулів свідчать про готовність людини відділятися від природи, яка починає втрачати вплив під тиском більш складними внутрішніх утворень, до яких належать уявлення про Бога, душу, потойбічний світ тощо.

Природа вже сприймається викликом, відповідь якому людина повинна знайти в собі, у своїй фізичних і духовних можливостях. Здатність на відповідь адекватна здатності мати власну історію. Однак зробити це під силу не кожному.

Перемога мольфара Юри над хмарою – подія твору, варта уваги в цьому плані. Мольфар не просто відводить хмару – він долає страх перед природою, її міфологізмом, і внутрішньо звільняється з-під її гніту. Він проявляє силу і не визнає підвладності, намагається поставити особисту волю вище від законів світу, приборкати його. Так народжується волонтаризм, буттєва автономність, право на самостійний розвиток особи, яка виокремлюється з питомого середовища, опозиціонує себе йому – і це перший крок її власної історії. “Історія-становлення являє собою...звільнення...Але це звільнення досягає якогось різновиду анархії”¹⁶,

¹⁶ Арон Р. Вступ до філософії історії. – К.: Український центр духовної культури, 2005. – С.198-199.

протесту. Мольфар демонструє поведінку непідкорення силам природи й навіть їх завоювання. Лише про Юру в повісті сказано, що він “богує”. Це особливий статус, якого немає в жодного іншого персонажа. Людина, яка перемогла стихію, стала у своїй уяві вище за неї, перестала абсолютизувати свій зв’язок із природою, глянула на себе як на щось інше, відчула власну самоцінність, у тому числі – й історичну. В особі Юри індивід стає могутнішим за природу: “Він був як бог, знаючий і сильний, той градусник і мольфар. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя...”; “він був земним богом, той Юра, що хтів Палагни, що простягав до неї руки, в яких тримає світові сили”. Людина – уже не просто істота психологічно позаприродна, але й надприродна, здатна диктувати. Вона самостійний гравець в історії космосу і починає на неї впливати.

За твердженням науковців, у міфології простежується принцип троїстості, яким визначено складові світобудови. Ними є тварини, люди та боги. Маючи у світовому порядку “місцеперебування в проміжку. “Між””: між нерозумною, безсловесною твариною і божественним світлом повного знання”¹⁷, особа поступово еволюціонує в бік останнього, хоча й ніколи не досягне абсолюту. Народження здатності до такого руху – початок історії людського духу. М.Коцюбинський підкреслює, що Юра володіє якимись особливими знаннями, яких немає в решти героїв. На відміну від своїх односельців-вівчарів, що психологічно прив’язані до тваринного і рослинного середовища, хоча з ним уже й не уподібнюються, мольфар дивиться в протилежний бік, намагаючись стати нарівні з богами.

М.Коцюбинський зумів відтворити унікальну функцію шаманізму та знахарства в еволюції земної цивілізації. Саме вони на ранніх етапах розвитку змогли змінити історичний місце людини, опанувавши простір і вперше підкоривши собі. Дослідники називають знахарів та шаманів “архаїчними володарями природи”. Крім того, слово “богує” вказує і на

¹⁷ Кузьменко О. Боги, люди, звірі. Принцип троїстості та його відбиття в поезії // Космос Древньої України. Трипілля – Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез. – К., 1992. – С.182.

появу суспільної ієрархії, де Юра займає чільне місце. Про це свідчить ставлення громади до нього. Особи, подібні до мольфара, завдяки своїм унікальним можливостям провидіння, телепатичним здібностям, яснобаченню, а в результаті – умінню впливати на всі сфери життя почали виконувати в очах загалу місію надлюдей, яких прирівняно до божественних сил всесвіту. Така поява – свідчення рішучого перелому в житті раннього суспільства. “...Саме в їхньому середовищі з’явилися люди з творчою потенцією; ...саме в цьому середовищі виникають первісні зачатки наук; ... і в творенні епосу землі вони беруть не останню участь; ... це вони ... вловили біологічну залежність людського організму від законів природи і заклали основи первісної медицини..”¹⁸. Такі, як Юра, зрушували людську історію з “нульовою точки”, створивши зачатки цивілізаційного поступу.

На прикладі мольфара письменник якісно змінює диспозицію між людиною і природою та в межах людського суспільства. Якщо решта героїв здебільшого демонструє захисну психологічну реакцію, то Юра – наступальну. Вівчарі розводять “живий вогонь”, боязко стережуть його як свій оберіг від усього нечистого. Мольфар таким не переймається. У нього наказовий стиль спілкування зі стихією: “Я заклинаю вас, громи й громовенята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води...Іди рознесися, як вітер по світі...Розсядься і розситися, ти тут сили не маєш...”. На схожу поведінку під час свят-вечора спромігся й Іван Палійчук, але його заклинання мали більш умовний, ніж реальний характер.

Сьогодні, коли ми переосмислюємо свій зв’язок з природою і розуміємо, що не можемо розірвати його остаточно, повість “Тіні забутих предків” декларує дещо інше: в межах біосу людина також не змогла б відбутися в повній своїй іпостасі, вона виокремиласть і започаткувала самостійний розвиток. Для цього особа пройшла шлях від біологічного до історичного існування, перетнувши в певний момент свою “нульову точку”.

¹⁸ Шевчук В. Мисленне дерево. – К.: “Молодь”, 1989. – С. 103.

Моделюючи методичну частину, пропонуємо поділити вивчення досліджуваної теми на декілька етапів, які дозволять планомірно її опрацювати:

1. Вступне слово вчителя – коротка розповідь про “нульову точку” історії як перехідний етап від біологічного до історичного у розвитку людської цивілізації, спрямування учнів на її дослідження у повісті “Тіні забутих предків”.

2. Вивчення проблеми фізичної і психологічної залежності людини від природи та її міфу у творі М. Коцюбинського:

а) учні вдома виконують самостійну роботу дослідницького характеру, у процесі якої вони аналізують проблему, на уроці звітують про одержані результати у формі усних виступів. Для цього словесник пропонує такі завдання і запитання:

Виявіть усі епізоди, де людина постає фізично й психологічно залежною від природи в повісті М. Коцюбинського. Дослідіть, яким чином ця залежність змальована автором. Прокоментуйте свої спостереження. Яку роль у зображенні ставлення людини до природного світу виконують міфологічні істоти твору? Чому, на вашу думку, персонажі-люди не відчують історичного часу? Яким чином і для чого це показано Коцюбинським?

б) розширення словесником висновків, зроблених школярами (у разі потреби); аналіз учителем специфіки міфологічних сюжетів природного космосу, використаних у “Тінях забутих предків”, їх регресивної історичної ролі порівняно з християнськими сюжетами.

3. Розповідь учителя про змальовану письменником амбівалентність світогляду гуцулів як ознаку їх готовності почати позбавлятися своєї підвладності природі та її міфу, цитування відповідних фрагментів тексту, визначення ролі понять “душа” й “тіло” у відображенні історичних зрушень у внутрішньому світі героїв.

4. Аналіз змальованих М.Коцюбинських перших кроків людини, спрямованих на позбавлення залежності від природи:

а) колективна бесіда – обговорення сцени боротьби мольфара Юри з хмарою та інших епізодів, пов'язаних з цим образом:

Прочитайте мовчки, а потім вголос епізод, коли Юра відводить хмару. Яким чином змальовано, що людина в особі мольфара стає внутрішньо непідвладною природі? Прокоментуйте зміст слів: “Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя...” та “він був земним богом, той Юра, що хтів Палагни, що простягав до неї руки, в яких тримає світові сили”.

б) коротке повідомлення підготовленого учня про роль знахарства і шаманізму в історичному розвитку людства. Вирішення проблемного запитання: Як саме вказана роль відображена у повісті?

5. Узагальнення вивченого:

Окресліть взаємодію людини й природи, змальовану М.Коцюбинським у повісті “Тіні забутих предків”. Яким чином автор продемонстрував рух людства до більш високого історичного розвитку? Як би ви дали визначення “нульової точки” історії, виходячи зі змісту вивченого твору?